

Advies van de Brusselse Raad voor Dierenwelzijn (22/10/2021)

betreffende het welzijn van koetspaarden (en –ezels) in het BHG

De Brusselse Raad voor Dierenwelzijn (vanaf hier: de Raad) ontving eind februari 2021 een adviesaanvraag van Minister Clerfayt betreffende het gebruik van paarden voor het trekken van toeristenkoetsen. In deze adviesaanvraag werd uitdrukkelijk gevraagd naar de wenselijkheid van het opleggen van een erkenning en de voorwaarden die hieraan verbonden dienen te worden inzake het welzijn van de dieren die bij dit soort activiteiten worden gebruikt.

De Raad oordeelde tijdens zijn vergaderingen van 23/04/2021 en 24/09/2021 dat er in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (BHG) **inderdaad nood is aan specifieke wetgeving i.v.m. het welzijn van koetspaarden**, aangezien dit niet afdoende beschermd wordt door de huidige "wet dierenwelzijn" (van 14/08/1986). Verder bestaat er in het BHG of op niveau van de Brusselse gemeenten ook geen andere wetgeving i.v.m. het welzijn van koetspaarden, zoals dit wel het geval is in bepaalde Belgische of buitenlandse steden of regio's¹.

De Raad stelde zich (tegenover de adviesaanvraag van Minister Clerfayt) wel nog volgende bijkomende vragen:

- Moeten de voorwaarden of normen voor koetspaarden inderdaad verbonden worden aan een erkenning, of kunnen ze beter opgenomen worden in een normatieve wettekst, zoals het Koninklijk Besluit van 03/03/2013 betreffende het welzijn van paarden en pony's op kermissen²?
- Dient het toepassingsgebied van een eventuele nieuwe wettekst beperkt te blijven tot de commerciële activiteiten van de toeristenkoetsen? Het trekken van koetsen kan immers ook plaatsvinden in het kader van andere min of meer professionele activiteiten, zoals afvalophaling, sociale tewerkstelling en milieueducatie.

Om zo veel als mogelijk rekening te houden met de huidige situatie van paarden en ezels gebruikt voor het trekken van toeristen- en/of andere koetsen in het BHG, brachten de secretaris en de voorzitter van de Raad in augustus 2021 plaatsbezoeken aan de door het Departement Dierenwelzijn gekende bedrijven en verenigingen in de betreffende sector. Dit betrof volgende instanties/projecten:

- De vzw "Cheval et Forêt (afvalophaling, sociale tewerkstelling en milieueducatie)
- De dienst Afval & Openbare netheid van de gemeenste Schaarbeek (afvalophaling)
- Koetsen Van Brussel (toeristenkoetsen Grote Markt)

Bij deze plaatsbezoeken werd in kaart gebracht in hoeverre de huisvesting en verzorging van de paarden en ezels voldoen aan de voornaamste normen uit de adviezen "kermispony's" en "minimale normen voor paardachtigen".

¹ In Brugge is een vergunning vereist voor voertuigen voor toeristische rondritten, waaronder ook paardenkoetsen vallen. De regels hiervan zijn vastgelegd in een politieverordening. Ook in Duitsland is er een erkenning vereist. Deze wordt afgeleverd door de bevoegde autoriteiten van de deelstaten, waarvan sommigen hierover nadere regels vastleggen. Vb. Berlijn heeft uitgebreide normen voor paardenkoetsen.

² <http://www.ejustice.just.fgov.be/eli/bsluit/2013/03/01/2013024087/justel>

Niet meer van toepassing in het BHG, sinds de inwerkingtreding (in 2019) van de Ordonnantie "kermispony's": <http://www.ejustice.just.fgov.be/eli/ordonnantie/2018/01/25/2018030300/justel>

Bovendien werd er ook ingegaan op de welzijnsfactoren eigen aan het trekken van koetsen. Deze werden geïdentificeerd op basis van recente wetenschappelijke literatuur, en input van Prof. dr. Machteld van Dierendonck, klinisch etholoog (dierenwelzijnsspecialist) paard.

Deze plaatsbezoeken wezen uit dat de paarden en ezels in elk project in goede gezondheid verkeerden en, dat er aan de meerderheid van hun fysiologische en ethologische behoeften voldaan werd en dat het gevraagde werk niet te zwaar is voor de paarden in casu. Bij elk van de instanties/projecten waren er echter ook behoeften die beter konden worden ingevuld, waarvoor de huidige situatie niet voldeed aan de “minimale normen voor paardachtigen” van de Raad. De verantwoordelijken gaven telkens aan bezig te zijn met verbeteringsplannen, maar voor de vzw “Cheval et Forêt” en voor Koetsen Van Brussel blijken deze plannen (voor respectievelijk de renovatie van de stallen en een verhuis naar een locatie waar de paarden buiten hun werkuren toegang zouden hebben tot een buitenbeloop) hinder te ondervinden van de gecompliceerde administratie omtrent de nodige vergunningen (o.a. betrokkenheid van verschillende gemeentelijke en regionale diensten).

Over de specifieke casus van toeristenkoetsen werd nog bijkomend gedebatteerd, gezien de evolutie in bepaalde Europese (en Belgische) steden waar deze verboden werden. De specifieke situatie in het centrum van Brussel, echter, vergt geen conclusies die afwijken van de andere initiatieven/projecten met paardenkoetsen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. De omstandigheden met impact op dierenwelzijn die verbeterd dienen te worden volgens Bijlagen I en II bestaan eveneens uit aanpassingen aan de omgeving, die haalbaar worden geacht.

Conclusie

De Raad is van oordeel dat er **wettelijke voorwaarden of normen** ter bescherming van het welzijn van koetspaarden **moeten worden vastgelegd**. Dit geldt **niet alleen voor paarden van (commerciële) toeristenkoetsen, maar ook voor koetspaarden en -ezels ingezet voor andere educatieve of recreatieve doeleinden** (dieren gebruikt in competitieverband vallen buiten het toepassingsgebied van dit advies). Aangezien een erkenning moeilijk te eisen zou zijn voor alle koetsen in deze verschillende contexten, lijkt het de Raad beter om een **normatieve wettekst** te voorzien die van toepassing is op **alle paardachtigen** in bovengenoemde contexten.

De in 2017 en 2018 gepubliceerde adviezen van de Raad over kermispony's en over de **minimumnormen** voor paardachtigen kunnen een basis bieden voor **voorwaarden voor de verzorging en huisvesting** van de dieren, zie bijlage I van dit advies. De Raad benadrukt dat het welzijn van de dieren niet enkel geëvalueerd moet worden op basis van omgevingsparameters. Ook dierparameters moeten worden geëvalueerd. Daarom zijn deze expliciet opgenomen in bijlage I. Deze normen dienen verder **aangevuld** te worden met **voorwaarden m.b.t. welzijnsfactoren eigen aan het trekken van koetsen**, zie bijlage II van dit advies. Een overgangperiode om te voldoen aan deze normen, is aanbevolen, om de bestaande initiatieven/projecten de tijd te geven om aanpassingen te doen.

De Raad wil ook nog meegeven dat het noodzakelijk is dat milieuvergunningprocedures kunnen worden versneld voor die Brusselse initiatieven/projecten die (ver)bouw(ings)werken of een verhuis nodig hebben om de normen te kunnen respecteren.

Minderheidsadvies vanwege GAIA, Het Blauwe Kruis van België, De Nationale Raad voor Dierenbescherming en Help Animals,

De dierenbeschermingsorganisaties en asielen vinden dat een verbod op paardenkoetsen moet worden ingevoerd om het dierenwelzijn te beschermen. Een verbod op paardenkoetsen werd in verschillende Europese steden geïntroduceerd (vb. Amsterdam, Barcelona, Rome, Oxford...). De koetsen zijn zwaar, de paarden lopen risico om aangereden te worden door een auto en ervaren schadelijke effecten door de drukte eigen aan de Belgische hoofdstad (werflawaai, verkeer, voertuigen met draaiende motoren, toeristen...). Paarden zijn digitigraden en, in gevallen waar ze gedurende langere tijd op harde ondergrond draven, is er verhoogd risico op artrose. Een paardenkoets in het centrum van Brussel is even schadelijk voor het dierenwelzijn als pony's op kermissen, die recent werden verboden. Het menselijk belang van de toeristenrit in Brussel weegt niet op tegen het grotere belang van het paardenwelzijn. Rekening houdend met het voorzorgsprincipe moeten paardenkoetsen dan ook worden verboden.

Bijlage I: minimumnormen voor de verzorging en huisvesting van paardachtigen ingezet voor het trekken van koetsen

1 Goede voeding

1.1 Voeder

- De hoofdvoeding voor paardachtigen bestaat voornamelijk uit ruwvoer (gras en/of hooi of voordroog en eventueel aangevuld met stro). Een paardachtige mag niet langer dan 6 uur zonder toegang tot eetbaar ruwvoer zijn.
- Aanvullend voeder moet bijgegeven worden bij dieren met specifieke gezondheidsproblemen of bij dieren met hogere behoeften in relatie tot het gebruiksdoel. Het aanvullende voeder mag niet meteen na een ruwvoerloze periode van 6 uur of langer gegeven worden.
- Aanvullende vitamines en mineralen moeten beschikbaar zijn in gepaste hoeveelheid, op die locatie waar de paardachtigen het grootste deel van de tijd aanwezig zijn.
- De totale hoeveelheid voeder die per 24 uur aangeboden wordt, moet afgestemd worden op de voederkwaliteit van het ruwvoer, het gewicht van de paardachtige, de reproductiestatus, het gebruiksdoel en het ras.

Te evalueren dierparameters:

Een adequaat voedingspatroon wordt onder andere geëvalueerd op basis van de Body Condition Score, waarbij een score van 1 of 5 wijst op ernstige verwaarlozing. Ook de – eventueel problematische - slijtage van de tanden moet bekeken worden bij het evalueren van het rantsoen. Door een verkeerde slijtage van de tanden kunnen paardachtigen namelijk moeilijkheden ondervinden om bepaalde vormen van voeder op te nemen.

1.2 Water

- Water dient drinkbaar (niet vuil) en in voldoende mate beschikbaar te zijn voor alle dieren. De voorziening is permanent op de plaats waar de paardachtige het grootste deel van de dag verblijft en wordt op andere locaties minstens om de 4 uur aangeboden.
- Indien door klimatologische omstandigheden en/of medische redenen een verhoogde behoefte aan vocht bestaat, moet drinkbaar water aan een hogere frequentie aangeboden worden.
- Bij vriestemperaturen moet minstens 2 maal per dag gecontroleerd worden of de dieren voldoende drinkbaar, vloeibaar water ter beschikking hebben.

Te evalueren dierparameters:

De mate waarin een dier dorst heeft, kan geëvalueerd worden aan de hand van de “emmer-test” (zie AWIN protocol), waarbij de vrijwillige wateropname gemeten wordt. Echter, onder bepaalde omstandigheden (vb. als het dier weinig gegeten heeft) wil een schijnbare afwezigheid van dorst toch niet zeggen dat het dier adequaat gehydrateerd is. Een adequate hydratatie kan ingeschat worden aan de hand van dierparameters zoals de huidturgor (optillen van een huidplooi) en/of andere dehydratatie-tekenen (bv. vochtigheid van de slijmvliezen).

2 Goede huisvesting

2.1 Rustcomfort

- De dieren moeten (altijd) allemaal tegelijk kunnen beschikken over een schone, droge en comfortabele ligplaats.

Wanneer men zich op de knieën laat vallen op de aangeboden ondergrond mag dit niet pijnlijk zijn en moeten de knieën droog en schoon blijven.

2.2 Thermisch comfort

- In de weide of op de paddock moet er voor alle paardachtigen geschikte bescherming of beschutting aanwezig zijn. Voor paarden kan deze bestaan uit voldoende afschermdende gewassen/inheemse hagen/bomen/muren, tenzij op locaties waar de paarden meer dan 8 uur verblijven. Op deze locaties is een (schuil)stal nodig. Voor ezels, muilieren en muilezels moet er altijd een beschutting met een waterdicht, bij voorkeur geluiddempend, dak en zijwanden zijn.
- Indien een (schuil)stal aanwezig is, moet deze voldoende ruimte bieden zodat alle aanwezige dieren tegelijk beschut staan ($\# \text{ dieren} \times (1.8 \times \text{schofthoogte})^2$). Deze (schuil)stal heeft één hele brede of meerdere ingangen. De vloer moet altijd ruim hoger liggen dan de omliggende omgeving.

De comfortzone voor een paard ligt ongeveer tussen de +5 °C en de +25 °C. De optimale staltemperatuur voor volwassen paarden ligt tussen 10-15 °C en voor jonge veulens tussen de 15-20 °C. Naast de luchttemperatuur hebben ook de luchtvochtigheid, de luchtcirculatie (windsnelheid) en de sterkte van de zonnestraling een invloed op het thermisch comfort.

Te evalueren dierparameters:

Rillen (bij lage temperaturen) en zweten (bij hoge temperaturen) zijn dierindicatoren voor thermisch ongemak.

Bijlage 3 van het advies betreffende de minimumnormen voor het houden van paardachtigen (gebaseerd op Het Nederlandse "Protocol extreme weersomstandigheden voor paarden") omschrijft het begrip extreme weersomstandigheden en geeft richtlijnen i.v.m. passende maatregelen bij extreme warmte. Hieruit kan het volgende relevant zijn voor koetspaarden:

- **Definitie extreem weer** : Wanneer volgens de weersvoorspelling van het KMI (Koninklijk Meteorologisch Instituut van België) de komende 24 uur een temperatuur van 27 °C of meer heerst, dan wel vorst wordt verwacht, kan men spreken van extreem weer. De grens van 27 °C is gekozen om aansluiting te vinden bij het Nederlands Nationaal Hitteplan. Bij het vaststellen of er voor een evenement of voor een transport sprake is van extreme hitte of koude wordt de temperatuur ter plaatse gemeten of worden de metingen van het KMI gebruikt. Deze zijn onafhankelijk en een beslissing op basis hiervan is makkelijker te verdedigen.
- **Overwegingen bij extreem weer:**
 - Paarden moeten in de schaduw (kunnen) staan
 - Paarden moeten zo nodig gekoeld worden (met water of ventilatoren)
 - Er moet voldoende goede kwaliteit drinkwater ten minste iedere 4 uur ter beschikking worden gesteld en er moet voldoende ruwvoer worden verstrekt
 - Bij een te verwachten temperatuur > 35 °C is het verstandig een evenement af te lasten
 - Naast hitte moeten paarden zich ook tegen insecten kunnen beschermen.

2.3 Bewegingsvrijheid

- Alle paardachtigen met uitzondering van ezels moeten minimaal 4 uur per 48 uur de mogelijkheid krijgen om vrij te bewegen, tenzij een attest van een dierenarts iets anders voorschrijft. De lange zijde van de bewegingsruimte bedraagt minimaal 7 lichaamslengten en moet het dier ook de mogelijkheid bieden om te rollen.
- Ezels moeten (buiten de periodes van arbeid) permanent vrij kunnen bewegen in de buitenlucht. Per twee ezels moet minimum 1200 m² beschikbaar zijn.
- Stands als huisvesting moeten verboden worden voor alle paardachtigen.
- De stal of box mag nooit kleiner zijn dan $(1,75 \times \text{schofthoogte})^2$ met een minimum van 4 m² voor de pony's < 1 m. De absolute minimumoppervlakte voor een groepsstal bedraagt $(1,25 \times (\# \text{ dieren} \times (2 \times \text{schofthoogte})^2))$.
- Indien een stal of box dient kleiner is dan $(2 \times \text{schofthoogte})^2$ moet dit gecompenseerd worden door per 24 uur minimaal 1 uur extra vrije beweging.
- De hoogte van het plafond van de stal of box bedraagt ter hoogte van het laagste punt minimaal de schofthoogte van het hoogste dier vermeerderd met 1 m.

3 Goede gezondheid

3.1 Algemeen (afwezigheid van verwondingen, pijn, en ziekten)

- Er mogen geen scherpe uitsteeksels, waaraan het dier zich kan kwetsen, aanwezig zijn in de omgeving. Er mogen zich ook geen gevaarlijke situaties voordoen waardoor het dier zich kan verwonden. Er mogen geen giftige planten in de bereikbaarheid van de dieren zijn en dit moet regelmatig gecontroleerd worden.
- De weide en/of paddock moet veilig omheind zijn d.w.z. dat de dieren onmogelijk kunnen uitbreken. De omheining mag niet bestaan uit onbeschermd prikkeldraad.
- Paardachtigen moeten vrij zijn van onbehandelde kwetsuren.
- Alle paardachtigen worden minstens 2 keer per jaar onderzocht door een erkende dierenarts. Vaccinatie en ontworming vindt plaats volgens het advies van de dierenarts.
- Het gebit wordt minimaal 1 maal per 2 jaar gecontroleerd.
- De hoeven moeten naar behoren gekapt zijn.

Te evalueren dierparameters:

Diergebonden contra-indicatoren van algemene gezondheid zijn: onnatuurlijk verkregen witte haren, verwondingen, zwellingen van de benen of andere onderdelen van het bewegingsapparaat, moeilijk ademen, hoesten, uitvloeit uit neus en/of ogen, huidirritatie, gegeneraliseerd huidprobleem, schuurplekken staart en manen, slechte vachtconditie, jeuk, inadequate Body Condition Score.

3.2 Afwezigheid van ongemak veroorzaakt door gebruik

- Harnachement* en tuigage** dienen onderhouden en gecontroleerd te worden op pasvorm. Het gebruik ervan mag geen kwetsuren bij de dieren tot gevolg hebben.

- Men moet op plaatsen, die in contact komen met het harnachement, de tuigage of andere hulpmiddelen, dagelijks en/of na gebruik nagaan of zich (negatieve) weefselreacties voordoen. Door de mondhoeken, mondslijmvlies en diastema binnenin de mond te controleren na de arbeid moet men controleren of het bit beschadigingen heeft teweeggebracht.

**Onder harnachement wordt verstaan: het materiaal dat gebruikt wordt om het paard op te tuigen voor het werk onder het zadel. **De tuigage of het tuig wordt beschouwd als het materiaal waarmee het dier wordt opgetuigd en aangespannen aan agrarische werktuigen of aan voertuigen.*

4 Gepast gedrag

4.1 Expressie van sociaal gedrag

- Alle volwassen paardachtigen (ook hengsten), moeten - wanneer ze geen “arbeid” verrichten - minimaal visueel, auditief en olfactorisch contact kunnen hebben met soortgenoten op eenzelfde locatie.
- Alle paardachtigen jonger dan 2,5 jaar moeten permanent visueel, auditief, olfactorisch én tactiel contact over het hele lichaam kunnen hebben met andere paardachtigen.
- Ezels moeten permanent per twee gehouden worden, waarbij visueel, auditief, olfactorisch én tactiel contact over het hele lichaam mogelijk is.

De Brusselse Raad voor Dierenwelzijn is van mening dat enkel in zeer uitzonderlijke gevallen een uitzondering op bovenstaande verplichtingen wenselijk is, bijvoorbeeld omwille van ernstige problemen in verband met agressie. Een dergelijke uitzondering moet aangevraagd worden bij het departement Dierenwelzijn van Leefmilieu Brussel en grondig onderbouwd worden met onder meer een verklaring van een dierenarts die de noodzaak van afzonderlijke huisvesting voor de fysieke en mentale gezondheid van het betrokken dier aantoonst.

4.2 Sociaal gedrag naar mensen / goede mens-dier relatie

Dieren vertonen geen tekenen van angst en/of schrik ten aanzien van mensen, gaan vlot in en uit de trailer, krijgen de kans om te wennen aan een nieuwe situatie en worden niet opgejaagd.

Te evalueren dierparameters:

Angst en/of schrik ten aanzien van mensen kan geëvalueerd worden a.d.h.v. de “avoidance distance test” (benadering van het paard door een persoon) en/of de “voluntary animal approach test” (benadering van een persoon door het paard), beschreven in het AWIN protocol.

4.3 Expressie van ander soortspecifiek gedrag

Te evalueren dierparameters:

Afwezigheid van stereotypieën en ander afwijkend gedrag, zoals apathie (het niet meer reageren op prikkels uit de omgeving), kribbebijten (te zien aan slijtage snijtanden), luchtzuigen, weven, stallopen, hoofdschudden, tongspelen, slaan tegen wand, hout eten, ...

4.4 Positieve emotionele toestand

Voorspelbaarheid van de omgeving, o.a. door visuele horizon (voornamelijk wanneer opgesteld), en controle over onaangename prikkels.

Bijlage II: voorwaarden m.b.t. welzijnsfactoren eigen aan het trekken van koetsen

1. Enkel **gezonde**, goed verzorgde en in goede conditie verkerende paardachtigen die op grond van hun leeftijd, opleiding en mentaliteit **geschikt zijn** voor het trekken van koetsen, mogen hiervoor worden gebruikt.
2. De vereiste **inspanning van het dier** tijdens de ritten – dus de gevraagde snelheid, het gewicht van de lading, het reliëf en wrijving tussen de ondergrond en de wielen van de koets -
 - a. Moet aangepast zijn aan de klimatologische omstandigheden;
Er mogen geen ritten plaatsvinden bij temperaturen $>30^{\circ}\text{C}$ of $<0^{\circ}\text{C}$, of bij sneeuw. Bij warm weer $<30^{\circ}\text{C}$ worden volgende maatregelen genomen: extra drinkpauzes, aanpassen van de plaats van vertrek, aankomst en pauze.
 - b. Moet aangepast zijn aan de kracht en uithouding van het dier;
Het totaalgewicht van het aangespannen voertuig mag niet meer bedragen dan 2 keer de som van het lichaamsgewicht van de ingespannen paardachtigen.
3. De **verhouding arbeid / rust** moet aangepast zijn aan de fysieke conditie en uithouding van het dier. Bovendien
 - a. Mogen de paardachtigen die voor het trekken van koetsen worden ingezet maximaal 8 uren per dag effectief werken
 - b. Moet elke paardachtige die voor het trekken van koetsen worden ingezet
 - i. Per gereden uur minstens 10 minuten rust krijgen, alsook de gelegenheid om te drinken.
 - ii. Tenminste om de 6 uur de gelegenheid krijgen om ruwvoer te eten.
 - iii. Na 5 opeenvolgende dagen te zijn gebruikt, een rustperiode van minimum 24 uur krijgen.
4. De koetsen dienen voorzien te zijn van remmen en schokdempers en zijn bij voorkeur uitgerust met luchtbanden.
5. **Verkeersveiligheid**
 - a. Koetsen moeten steeds voldoen aan de voorschriften van de verkeerswetgeving en verkeersreglementering. Hun constructie en uitrusting mogen geen gevaar opleveren voor de veiligheid van de dieren, inzittenden, gebruikers of derden. Ze moeten ook steeds goed onderhouden zijn.
 - b. Wanneer men met koetsen rijdt na zonsondergang, moeten deze voorzien zijn van verlichting.
 - c. Koetsiers moeten weten wat te doen bij ongevallen, wat inhoudt dat de beschikbaarheid van dringende veterinaire hulp geregeld is.
6. Koetspaarden moeten voorzien zijn van **hoefbeslag** dat geschikt is voor gebruik op een verhard wegdek en zorgt voor een veilige grip, dat niet interfereert met de normale voortbeweging en voldoende schokken absorbeert om pootproblemen te voorkomen.
7. De gebruikte **tuigage** (hoofdstel inclusief eventuele oogkleppen, kin- en neusriemen, bit, leidsels en gareeltuig of borsttuig) moet in technisch perfecte staat verkeren en correct zijn aangepast aan het betreffende dier, rekening houdend met de trekbelasting en het type span. Het type van tuig moet geschikt zijn voor het type van koets.

